

HANGKIBOCSÁTÁS-IGÉK A MAGYARBAN

Lődár Erika

Bevezetés¹

Jelen cikk a hangkibocsátás-igék csoportját vizsgálja a magyar nyelvben, mégpedig csak azokat, amelyeknek nem Ágensként kódolt az alanya. Az ige-csoport a belsőleg okozott igék osztályába tartozik. A belsőleg okozott igék olyan eseményt írnak le, amelyek önmaguktól, külső ráhatás nélkül is végbe-mennek, nincs szükség külső okozóra az esemény létrejöttéhez. A belsőleg okozott igék ezen csoportjának vizsgálata a magyar nyelvben eddig kevés hangsúlyt kapott.

Ebben a cikkben két kérdésre szeretnék választ kapni:

- (1) Az intranzitív szerkezetekben szereplő hangkibocsátás-igék argumentuma az igei frázisban külső argumentum-e?
- (2) Milyen tematikus szerepet kap az igei argumentuma?

Az 1. fejezet a hangkibocsátás-igék helyét vizsgálja a magyar hagyományos leíró nyelvtanokban. A 2. fejezetben tesztekkel szeretném bizonyítani, hogy a hangkibocsátás-igék argumentuma az igei frázisban külső argumentum, Reinhart (1996, 2002) Theta Rendszerével modellezve az elemzést. A 3. fejezet Potashnik (2012) felvetését írja le, miszerint a hangkibocsátás-igék intranzitív szerkezetekben szereplő egyetlen argumentuma nem Téma tematikus szerepet kap, mint ahogyan azt Reinhart (1996, 2002) állítja, hanem Eszköz-Okozóit. Potashnik szintaktikai tesztekkel bizonyítja ezt az angol nyelvre. Jelen cikkben megkísérlem ugyanezt megtenni a magyar nyelv vonatkozásában is, a fent felvázolt kérdésekre pedig szintaktikai tesztek segítségével szeretnék választ adni, példamondatokkal illusztrálva állításaimat.

1. A hangkibocsátás-igék helye a hagyományos magyar leíró nyelvtanokban

Az általam vizsgált igék csoportja a következő elemekből áll (bár a lista nem teljes, a vizsgálat szempontjából reprezentatív):

¹ A publikáció elkészítését részben az OTKA K 72983 számú kutatási projekt, részben pedig a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A TÁMOP projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Szeretném továbbá megköszönni a bírálói és szerkesztői véleményeket, amelyek nagyban segítettek munkámat.

- (3) *berreg, bong, csattog, cseng, csilingel, csörög, dörög, dörren, durran, durrog, dübörög, hangzik, kong, morajlik, pattog, pukkan, recseg, ropog, robban, serceg, sercen, sistereg, sípol, suhog, susog, sustorog, süvít, süvölt, sziszeg, zizeg, zeng, zördül, zörög, zúg*²

Abból az előfeltevésből indulok ki, hogy az itt felsorolt igék mind nem ágens-i argumentumot vehetnek fel, vagyis olyan argumentumot, amely nem aktív cselekvője, inkább csak elszenvetője az ige által leírt eseménynek. Az általam feldolgozott hagyományos leíró nyelvtanok csupán jelentésük alapján csoportosították az igeosztályokat, és nem vizsgálták az ige argumentumának tematikus szerepét, illetve nem fektettek hangsúlyt arra, hogy szintaktikai hasonlóságokból induljanak ki (minthogy ez nem is feladatuk). Meg szeretném mutatni, hogy a fent elsődlegesen jelentés alapján rendszerezett igék nyelvtani hasonlóságokat is mutatnak.

Hadrovics László (1969) megemlíti a „hangigék” elkülönülő igecsoportját. Ő azonban az összes hangkibocsátással kapcsolatos igét ide sorolja. Ha a jelenlegi módszerekkel elemezzük az igéket, meg kell állapítanunk, hogy Hadrovics nem különíti el az igéket aszerint, hogy az igék argumentumszerkezetében az alany Ágens-e vagy sem (tehát ugyanúgy ide tartoznak az olyan igék, mint a *kiabál*, meg az olyanok, mint a *cseng*). Az általam vizsgált szakirodalomban erre a különbségtételre nem reflektáltak a nyelvészek, a továbbiakban is csak olyan osztályozással találkozunk, ahol a hangkibocsátás-igék egyaránt lehetnek ágensi és nem ágensi alanyúak, jelen kutatás azonban csak a nem ágensi hangkibocsátás-igékkel foglalkozik.

Szintaktikai szempontból egyes nyelvészek a bennható igék³ csoportjába sorolták ezt az igecsoportot, míg mások a medioaktív⁴ csoportba. Abaffy (1972) a bennható igék között említi a hangkibocsátás-igéket, szerinte hasonló tulajdonságokat mutatnak a többi ágensi intranszitiv igével. Lengyel Klára (2000) azonban úgy véli, az igék köztes helyet foglalnak el az aktív és a passzív igék között, ő a medioaktív csoportba sorolja őket (meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a csoportosítás is jelentés alapú). Bene Annamária is bennható igékként említi az igecsoportot, és úgy véli, hogy „felesleges egy, a

² Az igéket Levin (1993) csoportosítása alapján fordítottam le magyarra, majd megkerestem azok szinonimáit a *Magyar Szókincstárban*. Azzal az előfeltevéssel dolgoztam, hogy az igék angol és magyar változata többnyire ugyanolyan jelentéssel bír vagy legalábbis hasonló nyelvtani viselkedést mutat. Bár a felsorolt igék közül pár ágensi argumentummal is állhat, jelen munka célja csak a nem ágensi argumentummal rendelkező változatok vizsgálata.

³ Tehát aktívan cselekvő igék, például *Géza szólt Petinek*.

⁴ Átmenet az aktív és a passzív igék között. Nem cselekszik aktívan, de nem is pusztán elszenvetője a leírt eseménynek, például *A rádió megszólalt*.

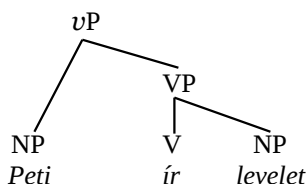
mediális és a bennható igenem között elhelyezkedő közbülső kategóriát létrehozni” (Bene 2005: p. 68), amit a későbbiekben cáfolni szeretnék.

2. A hangkibocsátás-igék unergatívok

2.1. Külső argumentumok a magyarban

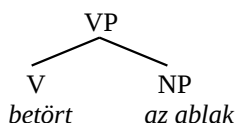
A tranzitív szerkezeteknek általában legalább két argumentumuk van, mégpedig az alany és a tárgy. Ezek közül a tárgy a belső argumentum, azt a VP projekciójába (tehát az ige közvetlen hatókörébe) illesztjük be, míg az alany a külső argumentum, azt a VP fölött, egy külső projekcióban kell elképzelnünk. Kratzer (1996)-ot követve, aki a külső argumentumot a *vP*-ben helyezi el, ezt így tudjuk elképzelni:

(4) *Peti levelet ír.*

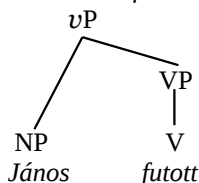

Az általam vizsgált igeosztályok általában intranszitiv szerkezetekben jelennek meg, egyetlen argumentummal. Az intranszitiv igéknek a perlmutteri hagyományt követve két elkülönülő osztálya van, mégpedig az unakkuzatív és az unergatív igék osztályai (Perlmutter 1978). A két igeosztály abban különbözik, hogy argumentumuk az igei frázisban külső vagy belső beillesztésre kerülnek-e. Az unakkuzatív igék alanya belső argumentumként jelenik meg, míg az unergatív igék alanya külső argumentum.

(5) a. *Az ablak betört.* (unakkuzatív)

b. *János futott.* (unergatív)

A korábbi lapos VP hagyománnyal szemben ezt a fajta hierarchikus elemzést teszi fel Bene (2005), majd É. Kiss (2008) és Surányi (2006) is hasonlóan elemzi az igei frázist, és őket követve én is ezt teszem.

A kérdés tehát az, hogy a hangkibocsátás-igék szintaxisa a *betör* (5a) vagy a *fut* (5b) igékkel állítható-e párhuzamba. Bár ezen igék argumentuma, éppúgy, mint az unakkuzatív igék argumentuma, nem Ágensként kódolt, ez még nem szolgálhat bizonyítékképpen arra, hogy a szintaktikai tulajdonságaik is azonosak lennének. Ahhoz, hogy a fenti kérdésre választ kapjunk, szintaktikai tesztekre, illetve hasonlóságokra kell támaszkodnunk.

2.2. Tesztek

Az, hogy a hangkibocsátás-igéknek valóban külső argumentumuk van, szintaktikai tesztekkel is bizonyítható. A továbbiakban két ilyen tesztet fogok bemutatni: a többi, vitathatatlanul unergatív ige viselkedéséhez való hasonlóság tesztje a műveltető szerkezetekben, valamint az *egyet* áltárgy teszt.

Komlósy (2000) a műveltetésnek három, tartalmi szempontból megkülönböztethető csoportjáról beszél: kauzatívok, faktitívok és a kvázipermissszív alakok. A kauzatív műveltetésnél az alapige alanyának közvetlen manipulálása által jön létre az előidézett esemény (például *eltör*, *szakít*, stb.), a faktitív műveltetésnél viszont az alapige alanya Ágensként tevékenykedik, igaz, külső kényszer hatására cselekszik (például *dolgoztat*, *sétáltat* stb.)⁵. A kvázipermissszív igék esetében az alany úgymond hagyja megtörténni az alapige által leírt eseményt, viszont ez az esemény önmagától is végbemegy (pl. *kicsíráztat*, *kivirágoztat* stb.). Jelen dolgozat csak a faktitív formákkal foglalkozik, mégpedig azért, mert náluk a bemeneti ige alanya Ágens kell, hogy legyen, mivel a cselekvést ő fogja végrehajtani. Tehát a bemeneti ige ágensi intranzitív. Kauzatív és kvázipermissszív szerkezetek esetében a bemeneti ige argumentuma állapotváltozáson megy át, tehát Páciens. Céлом, hogy a továbbiakban megmutassam, a lenti példához hasonló szerkezetek lehetségesek a hangkibocsátás-igéknél is.

- (6) a. *Peti dolgozott.*
- b. *Jani dolgoztatta Petit.*
- c. *Jani dolgoztatott Petivel.*

A (6a)-ban tehát egy intranzitív, ágensi unergatív szerkezettel van dolgunk. A (6b-c) pedig ugyanennek a formának a faktitív műveltetés által létrejött tranzitív változata. Felmerül azonban a kérdés, hogy miért lehetséges két fajta, akkuzatívuszi és oblikvuszi (eszközeseti) morfológia a tranzitív változatban. Komlósy (2000) szerint a következő történik: tárgyatlan alapige esetén az

⁵Horvath–Siloni (2011), Reinhart (1996, 2002) és Bartos (megj. e.) tárgyalja részletesen a szerkezetek szintaxisát.

intranszítív szerkezetben szereplő alany akkuzatívuszi esetet vesz fel, míg tárgy-as alapige esetén oblikvuszit. Komlósy az oblikvusz-i intranszítív változatokat nem tartja köznyelvi formának, hanem idiolektális szerkezeteknek tekinti őket. Nemesi (2003) úgy véli, hogy ha a faktitív szerkezetek alapigéjének az alánya Ágens, a műveltető szerkezet kivitelezője kaphat tárgyesetet vagy eszközesetet attól függően, hogy a műveltető ige alánya Ágens, azaz maga cselekszik, vagy Instruktor, azaz csak úgymond felügyeli, kezdeményezi az eseményeket (az alapige alanyi argumentuma az első esetben tárgyesetet kap, míg a másodikban eszközesetet). Ha azonban az alapige alanya nem Ágens, a műveltető szerkezetben szereplő esemény kivitelezője tárgyesetet kap, mivel eszközesetet csak Ágens kaphat.

Most egy olyan példa következik, ami bebizonyítja, hogy az általam vizsgált hangkibocsátás-igék argumentuma külső argumentum, mert hasonló módon viselkednek, mint az ágensi unergatív igék.

- (7) a. *A csengők harsányan csengtek.*
 b. *Jani csengette a csengőket.*
 c. *Jani csengetett a csengőkkel.*
- (8) a. *Peti lufija hangosat pukkant, ahogy ráesett egy éles tárgyra.*
 b. *A gyerek addig játszott, amíg ki nem pukkantotta a lufiját.*
 c. *Peti hangosat pukkantott a lufijával azért, hogy megjessze a macskát.*⁶

Feltűnhet, hogy a kiinduló szerkezetben nincs Ágens, mégis lehetséges az instrumentális változat. Ennek a problémának a megoldását az 4.2-es rész tárgyalja.

Bizonyítékként szolgál továbbá a hangkibocsátás-igék argumentumának külső beillesztésére az a tény is, hogy az általuk alkotott szerkezetekbe beilleszthető az *egyet* áltárgy. Bene (2005), valamint Csirmaz (2006) megfogalmazásában az áltárgy egy olyan határozószó, amely tárgyragot kap, viszont az ige-nek nem argumentuma, így tematikus szerepet sem kap az igétől. Piñon (2001) szerint pedig az *egyet* az esemény kimérésére szolgál, tehát telikussá tesz egy egyébként atelikus igét. Áltárgyakat pedig csak olyan szerkezetekbe szűrhatunk be, ahol a belső argumentumi pozíció nem foglalt. Az alábbi példák azt mutatják, hogy a hangkibocsátás-igék esetében ez a helyzet áll fenn, következésképpen az ő argumentumuk külső argumentumként kerül beillesztésre az igei frázisban.

- (9) *Be lehet állítani az ütemmutatót, és akkor minden első ütésre cseng egyet.*
- (10) *Sípolt egyet a faxgép.*

⁶További példák a 4.2-es alfejezetben.

- (11) *Olyasmi pukkanás volt, mint amikor a hirtelen hidegtől a műanyag üveg pukkan egyet, ahogy elkezd összemenni.*

Ugyanígy az ágensi argumentummal rendelkező igék is átmennek az áltárgy teszten (12), azonban az unakkuzatív igék (13) már nem, mivel az ő argumentumuk elfoglalja a belső pozíciót.

- (12) *Jani kiáltott egyet.*

- (13) **Esett egyet a falevél.*

2.3. A hangkibocsátás-igék Reinhart Theta Rendszerében

A fentiekben tehát megállapítottuk, hogy a hangkibocsátás-igék argumentuma külső argumentumként kerül beillesztésre az igei frázisban, és ezt szintaktikai tesztekkel bizonyítottuk is. Első lépésként azonban vizsgáljunk lexikai tételeket.

(14) a. <i>A ruha megszáradt.</i>	unakkuzatív
b. <i>A csengő csengett.</i>	unergatív

Ha van két olyan igénk, mint a *szárad* és a *cseng*, amelyeknél a lexikonban csak az argumentumszerkezetükről kapunk információt, mégpedig azt, hogy mindkettő argumentuma egyfajta állapotváltozóson megy át, akkor milyen mechanizmus biztosítja azt, hogy a (14a) belső, míg a (14b) külső argumentum legyen a szintaxisban?

Reinhart (1996, 2002) Theta Rendszerét választottam ennek modellezésére. Ő a Theta Rendszert helyezi a fogalmi rendszer és a szintaxis közé. A fogalmi rendszer nem más, mint a velünk született és elsajátított fogalmak összessége. A fenti példán tehát az, hogy mind a (14a), mind a (14b) mondatban tudjuk, hogy a *ruha* és a *csengő* nem cselekszik. Ezt az információt tehát a Theta Rendszer kódolja, majd továbbítja a szintaxisnak és – indirekt módon – a szemantikai rendszernek is.

A Theta Rendszer a következő összetevőkből áll (Reinhart 2002):

- lexikai tételekből – itt thematikus szerepekkel és viszonyokkal kódoljuk a velünk született fogalmakat;
- a lexikai tételekre vonatkozó és azok argumentumszerkezetét módosító műveletekből;
- olyan jelölési folyamatokból, amelyek „felkészítik” az ige lexikai tételét a szintaktikai derivációkra.

Az említett kódolási rendszert vagy folyamatot leginkább az okozói viszonyok határozzák meg. A rendszer két primitív jeggyel dolgozik: *c* (*cause*, tehát okozó), és *m* (*mental state*, tehát mentálisan érintett). Mindkét jegy + vagy – értékkel szerepelhet annak jelölésére, hogy az adott thematikus szerep, illetve viszony leírásában releváns-e az illető jegy. Amit kapunk, az tehát a következő: adott egy ige, aminek van egy argumentumszerkezete, az argumentumokat pedig megjelölhetjük /c/, illetve /m/ jegyekkel, amiket hozzávetőlegesen megfeleltethetünk a hagyományos thematikus szerepeknek. Így az, aki okozza is az ige által leírt eseményt és egyben mentálisan érintett is, [+c+m] jegypárral lesz ellátva, ez viszont megfeleltethető az Ágens thematikus szerepnek.

1. táblázat: A hagyományos thematikus szerepek kódolása a Theta rendszerben

Jegyek	A hagyományos thematikus szerepek
[+c+m]	Ágens
[+cm]	Eszköz
[c+m]	Experiens
[cm]	Téma/Páciens
[+c]	Okozó
[+m]	Érzékelő
[m]	Forrás, Stimulus
[c]	Végpont
[]	Arb (<i>arbitrary</i> , azaz meg nem határozott)

Az alap lexikai tételeket a következőképpen kódoljuk:

(15) *szárad* ([-c-m])

(16) *cseng* ([-c-m])⁷

Levin–Rappaport (1996) hivatkozva megmutatja, hogy az, hogy az unakkuzatív és az unergatív igéket az általuk leírt esemény is megkülönbözteti, nem teljesen nyilvánvaló. A száradás egy olyan esemény, amely külsőleg okozott, míg a csengés belsőleg okozott. Az, hogy valami külsőleg okozott, azt jelenti, hogy ahhoz, hogy az esemény végbemenjen, kell egy külső ok. Ezzel szemben a belsőleg okozott igék által leírt eseményeket olyanokként fogjuk fel,

⁷Mindkét argumentum negatívan specifikált, ami csak annyit jelent, hogy egyik sem okozó vagy mentálisan érintett. Ez közös pont a két ige argumentumában, szintaktikai viselkedésükben különbözhetnek.

amelyek önmaguktól, külső ráhatás nélkül mennek végbe. Viszont ha jobban belegondolunk, ahhoz, hogy valami megszáradjon, a száradáson áteső entitásnak száríthatónak (belső tulajdonság!) kell lennie, és ugyanígy valami önmagától nem cseng vagy ragyog egy külső fényforrás nélkül – mondja Reinhart. Így a különbség az anakkuzatív és az unergatív igék között inkább abban rejlik (és ez által a külsőleg és a belsőleg okozott igék között is), hogy a külsőleg okozott igék okozója kódolva van a nyelvben, míg az unergatív igék okozója nincs.

Reinhart (1996, 2002) kimondja, hogy az anakkuzatív igék olyan tranzitív igékből származtatottak redukció által, amelyek kötelezően [+c], tehát okozói alannyal szerepelnek. A redukció törli ezt a [+c]-vel jelzett argumentumot. A unergatív igék okozója viszont nincs kódolva, sőt, őket Reinhart alapvető lexikai tételeknek tekint, minthogy nekik nincs rendszerszerűen tranzitív párjuk, így rájuk nem alkalmazható a redukció⁸. A *fut* ige tehát összesen egy argumentummal rendelkezik a lexikonban, ami pedig Ágens, tehát ([+c+m]), míg a *szárít* ige argumentumszerkezete a lexikonban két argumentummal rendelkezik: ([+c][-c-m]). A *szárít*-ból aztán úgy kapjuk meg az intranszitiv szerkezetet, hogy a [+c] argumentumot redukáljuk. A *fut* iginél azonban csak arról beszélhetünk, hogy hozzáadunk még egy ágensi argumentumot az argumentumszerkezethez (és a bemeneti Ágens +c jegyét lefokozzuk, tehát experiens jellegű argumentummá tesszük) és így kapjuk meg a faktitív műveltető szerkezetet.

Ezt a Theta Rendszer az alábbi módon kódolja. Az általános leképezési szabályok a következők:

a) Jelölés a lexikonban:

Ha az ige egynél több argumentumú:

- A csak [-] jegyekkel rendelkező argumentumok 2-es indexet kapnak: {[cm], [m], [c]}
- A csak [+] jegyekkel rendelkező argumentumok 1-es indexet kapnak: {[+c+m], [+m], [+c]}
- Ha a lexikai tételben van egy csak [+] jegyekkel rendelkező argumentum, és egy teljesen specifikált [/α,-c] argumentum, az ige akkuzatívusi esetet kap.

⁸ Sőt ha valamilyen lexikai műveletben részt is vesznek, az csak a faktitív okozói szerkezet, ez a művelet viszont nem töröl argumentumot, hanem hozzáad a meglévő argumentumszerkezethez egy ágens.

b) Beillesztési szabályok:

- A 2-es indexszel rendelkező argumentumok belsőleg kerülnek beillesztésre
- Az 1-es indexszel rendelkező argumentumok külsőleg kerülnek beillesztésre
- Amennyiben ezt semmi sem tiltja, az argumentum külsőleg kerül beillesztésre

Konkrét példákön illusztrálva:

(17) A *szárít* ige theta rendszerbeli elemzése

- alaptétel: *szárít* ([+c], [cm])
- indexelés: *szárít*_{ACC} ([+c]₁, [cm]₂)
- redukció: R_e (*szárad*) ([cm]₂)
- a nem redukált argumentum illesztése: belső

(18) A *cseng* ige theta rendszerbeli elemzése

- alaptétel: *cseng* ([cm])
- indexelés: alkalmazhatatlan (egyargumentumú)
- illesztés: külső (mivel ezt semmi sem tiltja)

Az egyetlen dolog, ami megakadályozza, hogy a *cseng* belső argumentum legyen, egy olyan megkötés a rendszerben, hogy az egyargumentumú igék nem kaphatnak indexet, s azért lesznek ennek ellenére külső argumentumok, mert ezt egyébként semmi nem tiltja. A *szárad* viszont kétargumentumúként van tárolva a lexikonban, így a redukció után fennmaradt argumentuma belső argumentum.

3. Okozói olvasat

Potashnik (2012) megkérdőjelezi Reinhart azon állítását, hogy mind az unakkuzatív igék argumentuma, mind a nem ágensi unergatív igék argumentuma ugyanolyan [-c-m] specifikációt kapjon. Az unakkuzatív igék esetében állapotváltozásról van szó az ige által leírt eseményben, így jogos az argumentumot [-c-m]-ként kódolni. A nem ágensi unergatív igék ezzel szemben nem mennek át állapotváltozáson, ők passzív résztvevői az eseménynek. Ezen kívül nem okozzák az eseményt, és mentálisan sem befolyásolják azt (Reinhart szerint), ezért kódolja őket [-c-m]-ként.

Potashnik továbbá azt sem tartja helyénvalónak, hogy az egyargumentumú igék ne kaphassanak indexet a rendszerben. Szerinte ez a megkötés több szempontból is problémás. Először is ez a megszorítás az egyetlen nem szemantikai rész egy olyan rendszerben, ami egyébként szemantikailag motivált

(egyetlen más jelenségnél sem számít az ige argumentumainak száma). Másrészt egyetlen célja, hogy kizárja azt, hogy a kibocsátás igék/nem ágensi unergatívok belső illesztést kapjanak. A harmadik érve a megkötés ellen pedig az, hogy megkérdőjelezi a Theta Rendszer általánosságát.

Potashnik azt feltételezi, hogy a kibocsátás-igék argumentumában (ezek egyébként a nem ágensi unergatív igék halmazába tartoznak) okozói olvasat van jelen. Az argumentum tehát [+c-m]-ként van kódolva, ami az Okozó-Eszköz thematikus szerepnek felel meg. Ahhoz, hogy ezen állítását alátámassza, empirikus tesztet hajtott végre. Szerinte az okozói olvasat kimutatására a legmegfelelőbb teszt a „caused NP” teszt („okozta a(z) NP-t” teszt) mégpedig azért, mert az a szemantikában is kimutatja az okozó jelenlétét, nem csak az igei fogalomban. Tehát az intranszítív mondatokat átfogalmazta egy nominalizált szerkezetre:

- (19) a. *The bell rang.*
 A csengő csengett.
 b. *The bell caused the ringing.*
 A csengő okozta a csengést.

Potashnik tehát empirikusan bizonyította, hogy a kibocsátásigék argumentuma okozói olvasatot tartalmaz, így az argumentumot [+c-m]-mel kell kódolni. Ez pedig megoldást jelent a reinharti rendszerrel szemben támasztott másik fenntartására, nevezetesen, hogy miért csak a kétargumentumú igék kapnak indexet.

Ha a *szárad* unakkuzatív ige argumentuma [-c-m]-mel van kódolva, a *cseng* nem ágensi unergatív igéé pedig [+c-m]-mel, akkor a közöttük történő megkülönböztetés már a konceptuális szinten megtörténik. Így azonban még indexelésre sincs szükség a rendszerben (mondja Potashnik), elég ugyanis azt megkötni, hogy a csak [-] jegyekkel rendelkező argumentumok kapjanak belső illesztést, azok az argumentumok pedig, amelyek másképp vannak kódolva, külső beillesztésre kerüljenek, amennyiben ezt semmi sem tiltja. Így megszabadulunk egy olyan megkötéstől, amely nem szemantikai alapú, és amely aláásná a rendszer általánosságát.

Potashnik a héber nyelvre bizonyította a feltételezését, viszont lássuk, vajon a magyar nyelvben is kimutatható-e az okozói olvasat a hangkibocsátás-igék szemantikájában. A vizsgálathoz három tesztet használtam fel: az „okozta a(z) NP-t” tesztet, az oblikvuszi tranzitív változat tesztet, és az ablativusi okozós tranzitív változat tesztet. Lássuk őket egyesével.

4. Tesztek a magyarban

Ahhoz, hogy az alábbi állításaimat empirikus adatokkal is alátámasszam, egy felmérést végeztem. Olyan mondatokat alkottam, illetve próbáltam keresni egyes online szövegforrásokból⁹, amelyek tartalmazzák a tesztekben leírt szerkezeteket.

4.1 Az „okozta a(z) NP-t” teszt

Potashnik (2012) az angolban a nominális parafrázis tesztet használta az okozó explicitté tételére. Felmerülhet a kérdés, vajon a magyar nyelvben is működik-e a teszt.

- (20) *A fülben érzett ropogást nem biztos, hogy az állkapocsízület mozgása okozza, hanem a középfülben levő nyomáscsökkenés.*
- (21) *Miért okozhat a süjtőlég a szénbányákban robbanást?*
- (22) *Ezek szerint kontakthiba okozhatja a sercegést és a kép remegését?*
- (23) *Esetleg azt az alkatrészt kellene behatárolni, ami a sercenést okozza.*
- (24) *A sisetegést, ha nem túlságosan nagy és mindkét csatorna egyformán csinálja, az elektronika zaja okozza, nincs mit tenni vele.*
- (25) *A Feedback kioltó rendszer folyamatosan figyeli a környezetet és kiszűri a sípolást okozó Feedback jeleket.*
- (26) *A csörgést egy fellazult bilincs okozta.*
- (27) *Az akvárium levegőztetője okozta a berregést a szobában.*
- (28) *A csörgést egy fellazult bilincs okozta.*
- (29) *De Margarita nem tudta volna megmondani, hogy ezt a dübörgést a kő okozta, vagy sátni kacaj.*
- (30) *A hang nyelve okozta a kongást.*
- (31) *A morajlást, dübörgést a főág alján zúgó barlangi óriásfolyam a Timavo okozta.*
- (32) *Az a kérdés hogy azt a pukkanást a biztosítékok is okozhatták vagy tényleg a kondik voltak?*

A következő igéknel nem találtam a fentiekhez hasonló szerkezeteket: *csengés-bongás, zördülés, zengés, süvöltés, suhogás.*

Ezek a mondatok azt igazolják, hogy az igék nagy részénél működik a teszt. Emellett meg kell említeni, hogy nem csak az *okozta* igével alkothatnak a hangkibocsátás-igék ilyen szerkezeteket, hanem más kauzatív jelentésű igékkel is, mint például a *kelti* és az *adja* igékkel is, például *Ez adja a dob igazi jellegzetes hangzását.*

⁹ Források: Google, Wikiszótár – Példatár.

A tipikusan unakkuzatív igékkel azonban nem működik az „okozta az NP-t” teszt:

- (33) a. *A váza leesett.*
b. **A lökés okozta a váza leesését.*
- (34) a. *Az ablak betört.*
b. **A huzat okozta az ablak betörését.*

Ez tehát igazolja azt, hogy az olyan unergatív igéknél, mint a hangkibocsátás-igék, kódolva van az okozás az igei fogalomban, míg az unakkuzatív igéknél nincs, az ő argumentumunk -c jeggyel kell, hogy rendelkezzen, a hangkibocsátás-igék viszont +c-vel kódolt argumentumot kell, hogy válasszanak.

4.2 Oblikvuszi faktitív változat

Az alábbi két mondat között különbség figyelhető meg:

- (35) a. *A kertben dolgoztattam a fiúkkal.*
b. *A kertben dolgoztattam a fiúkat.*

Nemesi (2003) szerint tehát az a különbség a (38a)-ban levő eszközhatározós és a (38b)-ben lévő akkuzatívuszi szerkezet között, hogy mennyire direkt módon befolyásolhatja az Ágens az eseményt. A (38a)-ban csak instruktor-ként szerepel, nem vesz részt aktívan az esemény végrehajtásában. A (38b)-ben viszont ő az aktív szereplő, valódi Ágensként operál.

Potashnik (2012) szerint az olyan szerkezetekben, mint például *A fiú órákig csengetett a csengőkkel* arról van szó, hogy [+c-m]-ként kódoljuk a *csengők* argumentumot, tehát Eszközként¹⁰, majd ehhez hozzáadunk egy [+c-m] Ágens argumentumot. Az Ágens minden olyan szerkezetben jelen van (impliciten vagy expliciten), ahol az Eszköz is, így a *cseng* igénél is (Reinhart 2002).

A hangkibocsátás-igéknél is lehetséges tehát a (38a)-hoz hasonló szerkezet.

- (36) *Láttam az utcán egy nőt, akinek egy picit volt nyitva a szája, és pukkantott rágóval, de nem láttam a rágót, csak a hangot hallottam.*
- (37) *A kocsis nagyokat pattogatott az ostorral.*
- (38) *...én kardra keltem, a pattantyús pedig huszonnégy fontos mozsárral durrogatott rám.*

¹⁰ Jackendoff (1987) szerint az Eszköz tematikus szerep nem primitív, a cselekmény további dekompozíciójában pedig valahol az Cselekvő és a Páciens között helyezkedik el. A Cselekvő itt az a szereplő az eseményben, aki végrehajtja cselekményt (lehet szándékosan cselekvő – Ágens –, vagy nem szándékosan cselekvő). A Páciens pedig az az entitás, amire az esemény kihat.

- (39) *Az autó száguldva vágatott az országúton, amikor Frici egy felfújott papírzacskóval akkorát durrantott a hátsó ülésen, hogy mindnyájan meg voltak győződve róla: az egyik kerék kipukkadt.*
 (40) *A kocsis csattogott az ostorral.*

Meg kell azonban említeni, hogy a tárgyas (*csattogtatja ostorát*) és az eszközhatározós szerkezetek (*csattogtat az ostorával*) közül a tárgyas az elterjedtebb. Továbbá van néhány ige, amelyiknél a faktitív műveltetés képzése blokkolva van a paradigma hiánya miatt, például *morajlik*.

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon ez az eszközhatározói-akkuzatívuszi alternáció azt jelentené, hogy az ige két lexikai tétellel rendelkezik, és az egyikben a bemeneti szerkezetben lévő argumentum [+c-m] jegypárral (eszközhatározós változat), a másikban pedig [-c-m] (akkuzatívuszi változat) jegypárral rendelkezne? Reinhart (2002) a következő megállapításokat teszi. A +c jegy opcionálisan lefokozható, például a faktitív műveltetés bemeneti argumentumainál. Ott a bemeneti argumentum is Ágens, így [+c+m] kódolást kap, viszont a faktitív műveltetés első lépésében ezt a +c jegyet először le kell fokozni -c-re, majd csak ezután adhatjuk hozzá a „második Ágenst”, mégpedig két okból. Egyrészt azért, mert nem lehet két ugyanolyan módon kódolt argumentum egy argumentumszerkezetben, másrészt pedig azért, mert csak akkor kaphat ACC jegyet az ige, ha az argumentumai között van egy -c jeggyel ellátott, és egy csak [+] jeggyel ellátott argumentum.

Így tehát nem szükséges két különböző lexikai tételt feltételezni az intranszitiv igénél, elég azt kimondani, hogy a kiinduló szerkezetben [+c-m] jegypárral rendelkező argumentum +c jegyét az akkuzatívuszi szerkezetben le kell fokozni. Gyakorlatilag az a helyzet, hogy ez a lefokozás gyakrabban történik meg, mint az, hogy az ige argumentuma +c-ként maradjon kódolva a tranzitív szerkezetben is. Ennek valószínűleg szemantikai okai vannak: ha hozzáadunk egy külső okozót a szerkezethez, nincs szükség az okozót kétszer kódolni, így az eredetileg okozóként kódolt argumentum Témává lesz lefokozva.

- (41) a. *A csengő* _[+c-m] *cseng.*
 b. *Csenget a csengővel* _[+c-m].
 c. *A fiú* _[+c+m] *csengeti a csengőt* _[-c-m].

4.3 Ablatívuszi okozós tranzitív változat

Mint fentebb említettem, a hangkibocsátás-igék csak faktitív műveltetésben vehetnek részt, ami azt jelenti, hogy a külső okozójuk nem lehet. Levin

(2009) azonban azt mondja, a belsőleg okozott igéknek (így a hangkibocsátás-igéknek) is lehet külső okozója, amit [+c-m]-ként kódolunk. Ez viszont azt jelentené, hogy két ugyanolyan módon kódolt argumentum szerepelne egy argumentumszerkezetben. Az alábbi példák első párja ilyen kauzatív tranzitív szerkezet, míg a másodikban ablatívusszal van kifejezve az okozó.

- (42) a. **A ti kiabálásotok zeneti az egész terem.*
b. *A ti kiabálásotoktól zeng az egész terem. Nem lehetne halkabban?!*
- (43) a. **A nagy nyomás sisteregteti a gőzt a kuktában.*
b. *A nagy nyomástól sistereg a gőz a kuktában.*
- (44) a. **A szélvihar recsegteti a faágat.*
b. *A faág nagyokat recsegett a szélvihartól.*
- (45) a. **Az erős szorításod pukkantotta ki a lufit.*
b. *Kipukkan a lufid az erős szorításodtól.*
- (46) a. **A rámért ütés durrantotta ki a lufit.*
b. *Hangosat durrant a lufi a rámért ütéstől.*
- (47) a. **A hangos zene dübörögteti a házat.*
b. *Dübörög az egész ház ettől a hangos zenétől.*
- (48) a. **A rossz üzemanyag durrogtatja a motort.*
b. *Hangosakat durrogott a motor a rossz üzemanyagtól.*

Láthatjuk, hogy a kauzatív tranzitív változat agrammatikus, az ablatívusszal viszont már elfogadhatóvá válik a direkt okozó kifejezése a hangkibocsátás-igéknél. A b mondatokban levő ablatívusz (*a kiabálásotokról*) Rákosi (2009) szerint thematikus adjunktum, tehát bár nem argumentuma az igének, thematikus szerepet mégis kap tőle. Ez a thematikus szerep pedig nem más, mint a [+c-m], és egy direkt okozót vezet be (Rákosi 2012).

Az általam végzett kutatás azt mutatja, hogy a hangkibocsátás-igék mellett külső okozót ritkán szoktunk kifejezni nyelvhasználatunkban (a vizsgált korpuszokban csak elvétve volt erre példa). Ez annak is betudható, hogy ők belsőleg okozott igék, az általuk leírt esemény létrejöttéhez nem kell külön kifejeznünk az okozót. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a (b) mondatokhoz hasonló mondatok ne lennének jól formált mondatok a magyarban. Azt váránk tehát, hogy az ilyen szerkezetek nem elfogadhatóak a beszélők számára, mivel kétszer kerül kifejezésre az Eszköz thematikus szerep egy olyan mondatban, ahol mind ablatívuszi okozó, mind egy hangkibocsátás-ige szerepel.

Emellett az okozót kifejezhetjük egy másik szerkezettel is, amely hasonlóképpen nem argumentuma az igének. Ezekben a mondatokban a *miatt* indirekt okozót vezet be, feljebb kerül beillesztésre az igei frázisban, mint a *-tól/-től* szerkezetes ablatívusz (Rákosi 2012).

- (49) *A csengő a nagy szél miatt csengett/csilingelt.*
- (50) *A műszer a technikai hiba miatt sípolt.*
- (51) *Ijesztően morajlott a tenger a nagy szélvihar miatt.*
- (52) *A rácseppenő víz miatt serceg az olaj.*
- (53) *Biztos a rókák miatt susog a nádás.*
- (54) *A huzat miatt sűvít a szél.*
- (55) *Az elavult sínek miatt zörög ennyire a villamos.*

Összefoglalásképpen: az, hogy a hangkibocsátás-igék belsőleg okozottak, még nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy valamilyen módon kifejezzük az ige által leírt esemény kiváltó okát. Ha ezt tesszük, akkor viszont csak adjunktumként fejezhetjük ki az okozó argumentumokat, mégpedig azért, mert az ige eleve tartalmaz egy [+c-m]-ként kódolt argumentumot, amit nem csak Eszközként, de Okozóként is értelmezhetünk. Két ugyanolyan módon kódolt argumentum nem szerepelhet egy argumentumszerkezetben, így a „másodlagos” okozó, tehát az, amit mi külső okozóként fogunk fel, az argumentumszerkezeten kívülre kell, hogy szoruljon.

Következtetés

A fentiekben szintaktikai módszerekkel bizonyítottam egyrészt azt, hogy a hangkibocsátás-igék argumentuma külsőleg kerül beillesztésre az igei frázisban, mivel a csoport igéinek viselkedése hasonlóságot mutat a többi vitathatatlanul unergatív ige viselkedésével. Másrészt pedig Potashnik állítását is bizonyítottam, miszerint a hangkibocsátás-igék argumentuma [+c-m]-ként van kódolva, azaz Eszköz-Okozóként, tehát megtalálható benne az okozói olvasat. Ennek alátámasztására is szintaktikai tesztek szolgáltak.

További vizsgálatnak kellene azonban alávetni a belsőleg okozott igék többi alcsoportját is, hogy kiderüljön, ők is hasonló tulajdonságokat mutatnak-e. Ha ez igaznak bizonyul, az azt jelentheti, hogy az intranzitív igéknek nem két elkülönülő csoportja van (unakkuzatív és unergatív), hanem három: ágensi unergatív (például *énekel, sétál* stb.), nem ágensi unergatív (pl. *cseng, virágzik* stb.) és unakkuzatív (például *törik, esik* stb.). Ha [+c-m]-ként kódoljuk a nem ágensi unergatív igék argumentumát, akkor az unakkuzatív és a nem ágensi unergatív igék közötti különbségtétel már az argumentumszerkezet szintjén megoldódik.¹¹

¹¹ A jelen vizsgálat a kibocsátásigéknek csak egy halmazára vonatkozik, a jövőben viszont célul tűzöm ki egyrészt azt bizonyítani, hogy a többi kibocsátásige is így viselkedik, majd kideríteni, vajon az összes nem ágensi unergatív ige is ilyen viselkedést mutat-e.

Hivatkozások

- Bartos Huba (megj. e.) Hungarian external causatives – Monoclausal but bi-eventive. In Laczkó Tibor – Ringen, Catherine O. (eds.) *Approaches to Hungarian Papers from the 2009 Debrecen Conference* 12. 1–37.
- Bene Annamária 2005. *Az igék bennható-mediális-tranzitív felosztásának alkalmazhatósága magyar szintaktikai és morfológiai sajátosságok magyarázatában*. PhD-disszertáció. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem.
- Csirmaz Anikó 2006. Accusative case and aspect. In É. Kiss Katalin (ed.) *Event structure and the Left Periphery: Studies in Natural Language and Linguistic Theory*. Springer, Dordrecht. 159–200.
- E. Abaffy Erzsébet. 1972. A mediális és az aktív bennható igék szerkezete a XVI. században. *Magyar Nyelv* 76: 165–175.
- É. Kiss Katalin 2008. Free word order, (non)-configurationality, and phases. *Linguistic Inquiry* 39 (3): 441–474.
- Hadrovics László. 1969. *A magyar funkcionális mondattan alapjai*. Budapest, Akadémiai kiadó. 90–96.
- Horváth Júlia – Siloni, Tal 2011. Causatives across components. *Natural Language and Linguistic Theory* 30: 1–48.
- Jackendoff, Ray 1987. The Status of Thematic Relations in Linguistic Theory. *Linguistic Inquiry* 18(3): 369–411.
- Komlósy András 2000. A műveltetés (Causation). In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 215–292.
- Kratzer, Angelica 1996. Severing the external argument from its verb. In Rooryck, Johan – Zaring, Laurie (eds.) *Phrase structure and the lexicon. Studies in natural language and linguistic theory* 33. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers. 109–137.
- Lengyel Klára 2000. Az ige (The verb). In Keszler Borbála (szerk.) *Magyar Grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 81–95.
- Levin, Beth 1993. *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago, University of Chicago Press.
- Levin, Beth 2009. Further explorations of the landscape of causation: Comments on the paper by Alexiadou and Anagnostopoulou. In Halpert, Claire – Hartman, Jeremy – Hill, David (eds.) *MIT Working Papers in Linguistics 57: Proceedings of the 2007 Workshop in Greek Syntax and Semantics at MIT*. Cambridge (MA), MIT Press. 239–266.

- Levin, Beth – Rappaport Hovav, Malka 1996. *Unaccusativity: At the Syntax-lexical Semantics Interface*. Cambridge (MA), MIT Press. (2. kiadás)
- Kiss Gábor (szerk.) 1998. *Magyar szókincstár*. Budapest, Tinta Kiadó.
- Nemesi Attila László. 2003. A magyar műveltető szerkezet esetkiosztásának kérdéséhez. In Gécseg Zsuzsanna (szerk.) *LingDok 2: Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged, JATEPress. 71–94.
- Perlmutter, David M. 1978. Impersonal passives and the Unaccusative Hypothesis. In *Proceedings of the 4th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society, UC Berkeley*. 157–189.
- Piñon, Christopher 2001. Töprengtem egyet azon, hogy mit jelent az egyet. In Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.) *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből: Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai*. Budapest, Osiris. 182–198.
- Potashnik, Joseph 2012. Emission verbs. Submitted to Martin Everaert – Marijan Marelj – Tal Siloni (eds.) *The Theta System: Argument Structure at the Interface*. Oxford, OUP.
- Rákosi György 2009. Ablative causes in Hungarian. In Marcel den Dikken – Robert M. Vago (eds.) *Approaches to Hungarian 11. Papers from the 2007 New York Conference*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins. 167–196.
- Rákosi György. 2012. In defense of the non-causative analysis of anticausatives. Submitted to Martin Everaert – Marijan Marelj – Tal Siloni (eds.) *The Theta System: Argument Structure at the Interface*. Oxford, OUP.
- Reinhart, Tanya 1996. Syntactic effects of lexical operations: Reflexives and Unaccusatives. *OTS working papers in Linguistics*. Utrecht, University of Utrecht.
- Reinhart, Tanya 2002. The Theta System: An Overview. *Theoretical Linguistics* 28: 229–290.
- Reinhart, Tanya – Siloni, Tal 2005. The Lexicon-Syntax Parameter: Reflexivization and Other Arity Operations. In *Linguistic Inquiry* 36(3): 389–436.
- Surányi Balázs. 2006. Hungarian as a Japanese-type scrambling language. In Davis, Chris – Deal, Amy Rose – Zabbal, Youri (eds.) *NELS 36.: Proceedings of the Annual Meeting of the North East Linguistic Society II*. Amherst, United States of America, 28/10/2005, 561–574.